

О. С. Власюк, доктор економічних наук, професор, директор
Національного інституту проблем
міжнародної безпеки при РНБО України

УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

Розглянуто причини виникнення фінансової кризи у світовому масштабі, а також в Україні, зокрема підкреслено негативну роль внутрішніх чинників. Досліджено конкурентні переваги української економіки, розроблено стратегію виходу з кризи.

Causes of financial crisis origin in the world as well as in Ukraine are considered, in particular the negative role of internal factors are emphasized. Competitive advantages of the Ukrainian economy are examined, recovery strategy is developed.

Ключові слова. Фінансова криза, виробництво, національна економіка, економічна криза, економічні пріоритети.

Вступ. За всіма ознаками, найбільша світова фінансово-економічна криза сучасності є результатом глибинних суперечностей, критичне накопичення яких дійшло синхронно-стихійної форми прояву. Водночас ніхто не береться назвати ті конкретні суперечливі чинники, врівноваження яких гарантуватиме світовій економіці безпечне майбутнє. Про масштабність фінансових результатів кризи свідчать оцінки Азійського банку розвитку: внаслідок кризи капіталовкладення в усьому світі зменшились приблизно на 50 трлн дол. США у 2008 р., а Світовий банк прогнозує рекордне падіння світової економіки у 2009 р.

Багатоваріантність причин виникнення фінансової кризи, названа фаховим середовищем та висловлена суспільним загалом, на фоні відносної недовіри запропонованих урядами провідних держав світу антикризових заходів переконує, що за боротьбою з кризою все ж таки маскується відтермінування більш складних наслідків, а неефективність витрачених безпрецедентно масштабних ресурсів перекладається на плечі прийдешніх поколінь значним борговим навантаженням. Відтак залишається спостерігати, як фахівці прогнозують настання чергового дна кризи, нове обґрунтування необхідності додаткових вливань, які нібито розв'яжуть проблему, але не мають часу або бажання на звіт про ефективність та оцінку наслідків попередньо витрачених коштів. У цьому контексті не можна не пригадати вислів видатного англійського політичного діяча Б. Дізраелі, який зазначав: у більшості людей панує думка про те, що наші нащадки – це в'ючна тварина, яка готова взяти на себе будь-який вантаж.

У цьому контексті привертає увагу підписаний 17 лютого 2009 р. Б. Обамою антикризовий план вартістю 787 млрд дол. США, з яких 26,9 % спрямовано на податкові субсидії для бізнесу та фізичних осіб, 33,9 – прями бюджетні вливання, 39,1 % – бюджетні асигнування на модернізацію інфраструктури та наукові розробки. Також активно розпочато програму підтримки ринку споживчого кредитування (Term Asset-Basketed Securities Loan Facility – TALF), що діятиме до грудня 2009 р. Її буде реалізовано через викуп похідних паперів від різноманітних видів споживчих кредитів, які включають автокредитування та борги за кредитними картками. Загальний обсяг цієї програми може збільшитись до 1 трлн дол. США. У ній також передбачено забезпечення коштами компаній – утримувачів похідних паперів, забезпечених споживчими кредитами.

© О. С. Власюк, 2009

Логіка американських антикризових заходів певною мірою зрозуміла, оскільки підтримка ліквідності та платоспроможного попиту в умовах зупинення розвитку локомотивів економіки є важливим елементом подолання негативних явищ. Разом з тим виникають суттєві зауваження стосовно механізмів підтримки відповідної ліквідності: по-перше, підтримується ліквідність фінансових інституцій-посередників, а не безпосередньо споживачів, які залишаються з більшими, хоча й реструктурованими та відтермінованими, боргами; з іншого боку, внаслідок посилення боргового навантаження нації проблема ліквідності, особливо для майбутнього покоління, лише загострюється. Як впливає з офіційної статистики (рис. 1), економіка США по суті є борговою, оскільки джерелом розвитку стає кредит і нарощування боргових зобов'язань, які спрямовуються на забезпечення економічних перетворень.

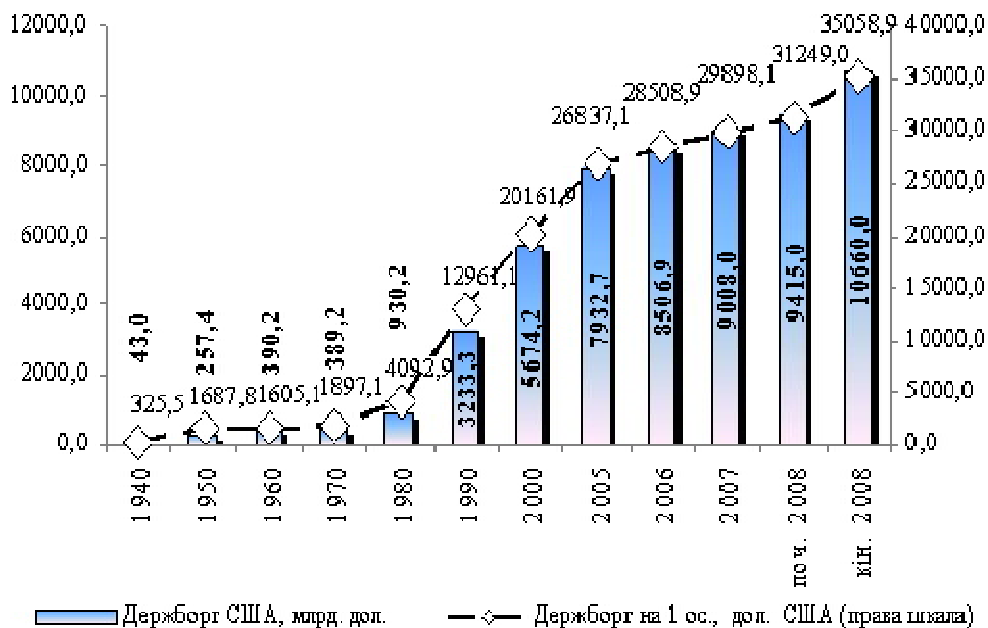

Рис. 1. Державний борг США у 1940–2008 рр.

“Американське диво” частково пояснюється феноменом “боргової економіки”, яка продукує борги і при цьому поки що має достатньо можливостей на основі довіри світової спільноти до долара США перекривати черговий дефіцит коштів, що виникає на кожному новому витку відтворення. Відповідна практика не містить природних коректорів підзвітності суб’єктів американської економіки та держави за витрачені кошти. Водночас можливості розв’язувати проблеми власної держави коштом світової економіки також не можуть бути безлімітними, оскільки дисбаланси, що супроводжують відповідні процеси, зумовлюють нові суперечності, які згодом оформляться в чергову світову кризу.

Утім слід зазначити, що проблема боргу населення актуальна не тільки для США. Так, за даними банку Англії, сукупний борг англійців за споживчими кредитами (заставні, позики, платежі за кредитними картками) оцінюється майже у 1,5 трлн фунтів стерлінгів, що більше відносно 1997 р. на 165%. У середньому ж на одну англійську родину припадає по 60 тис. фунтів стерлінгів заборгованості.

Розгляд планів порятунку в інших провідних державах світу свідчить про їх аналогічність з американськими планами дій, які в підсумку орієнтовані на посилення влади фінансових інституцій в економіці, які до того ж посилюють вплив держави (через націоналізацію або належність державі частини акцій).

Постановка завдання. Відзначаючи, що внаслідок реалізації планів порятунку буде значно посилено роль держави в регулюванні економіки, змінено акценти у торговельній практиці країн, а також збільшено вплив держави на фінансові інституції, Україна повинна володіти ефективним інструментарієм зміцнення економічної безпеки, адаптованим до нових зовнішніх та внутрішніх викликів.

Результати дослідження.

Осмислення причин виникнення кризи в економіці України

Перші ознаки розгортання економічної кризи в Україні було зафіксовано в середині III кварталу 2008 р., коли серпневе промислове виробництво поступилося у динаміці показникам 2007 р. (рис. 2).

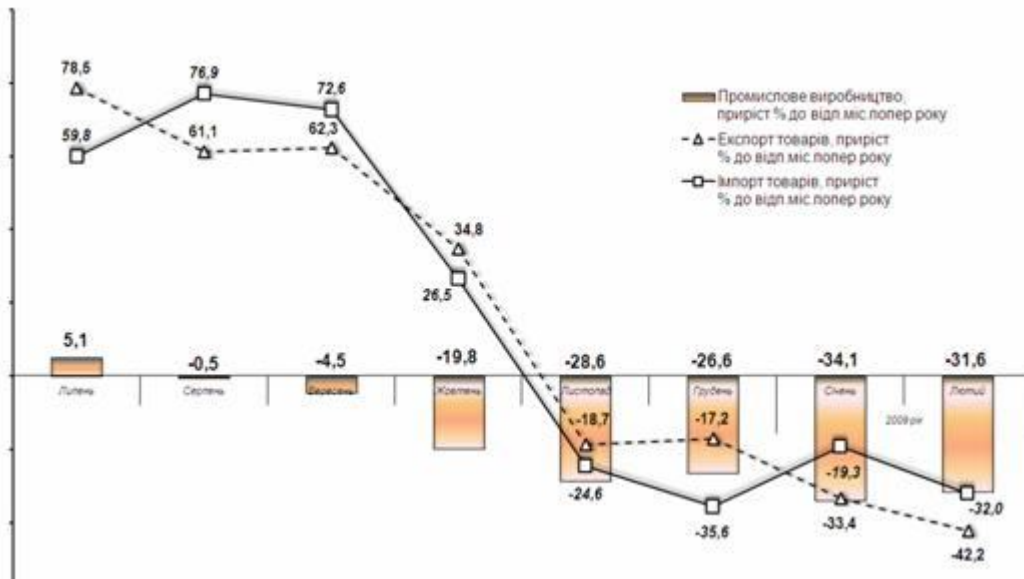

Рис. 2. Динаміка промислового виробництва, товарного експорту та імпорту України у 2008–2009 рр., приріст (%) до відповідного місяця попереднього року

Вже у жовтні спад обсягів промислового виробництва сягнув майже 20 % (до жовтня 2007 р.). Упродовж IV кварталу 2008 р. негативна динаміка вітчизняної промисловості лише прискорювалась, водночас позитивний запас I півріччя дозволив у річному вимірі обмежитись падінням промисловості на 3,1 %.

Руйнівного впливу від поширення фінансово-економічної кризи зазнав вітчизняний експорт, обсяги якого порівняно з минулим роком постійно скорочувались у IV кварталі, й тільки висока динаміка перших 9 місяців зберегла річне зростання на рівні 35,9 %. При цьому від'ємне сальдо у 2008 р. сягнуло рекордних 14,7 млрд дол. США, що стало одним із ключових чинників критичного погіршення платіжного балансу країни, при цьому фактична зупинка імпортової динаміки позитивно вплинула на його загальну динаміку. За результатами перших місяців 2009 р. вітчизняна промисловість продовжує демонструвати спад, що підсилюється збереженням негативної кон'юнктури для вітчизняних експортерів.

Разом з тим проблеми розвитку внутрішньої економіки слід вважати тією домінуючою рушійною силою, яка посилює негативний вплив зовнішнього оточення. Серед них потрібно зазначити такі.

– **Наростання залежності розвитку національної економіки від зовнішніх джерел.** Йдеться про низку взаємопов'язаних процесів, які послідовно формували зовнішню залежність, зокрема посилення експортної орієнтації низькотехнологічних галузей (унаслідок чого скорочувались перспективи збільшення доданої вартості і розширення платіжного попиту); диспропорції у розподілі фінансування окремих секторів економіки (зокрема будівельного сектора, торговельних мереж тощо); зростання у попередніх періодах споживчого кредитування (штучне розширення споживчого попиту під товари іноземного виробництва) і дефіцит внутрішньої пропозиції товарів споживчого попиту (внаслідок чого зміцнилась залежність внутрішнього ринку від товарів іноземного виробництва).

Водночас іноземний капітал не зорієнтовано на капіталовкладення (порівняно з 2005 р. частка кредитів іноземних банків у фінансуванні інвестицій в основний капітал у 2008 р. знизилась майже втричі – з 4,6 до 1,6 %, а частка небанківських іноземних кредиторів – майже у 1,7 раза – з 5,0 до 3,1 % відповідно), що підтверджує певною мірою тимчасовий характер його участі в розбудові реального сектора країни та збереження високоризикового характеру розвитку (рис. 3). Відповідні процеси сприяли кредитній кризі в економіці України, яка склалася на фоні відтоку капіталу, зростанню відсоткових ставок за кредитами, бракові ліквідності, а також звуженню внутрішніх фінансових джерел розвитку.

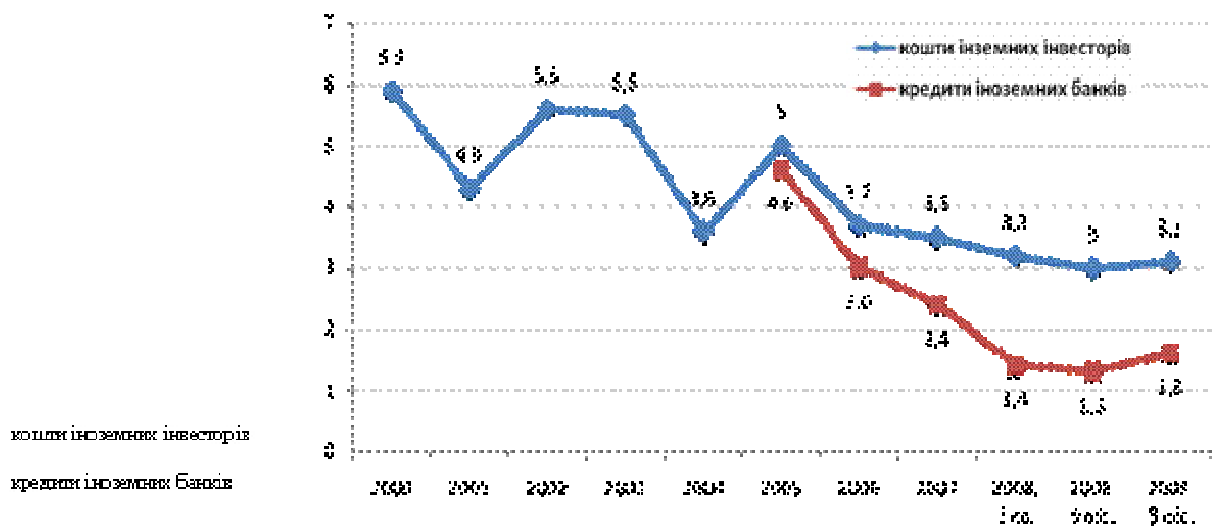

Рис. 3. Частка іноземного капіталу у фінансуванні капіталовкладень в Україні у 2000–2008 рр., %

– Консервація неперспективної структури економіки. Найголовніша проблема для розвитку національної економіки – це невизначеність мети, відповідно до якої відбувається структурна спеціалізація як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках. Відсутність стратегічного плану розвитку національної економіки, який би чітко визначав гео економічну ідентифікацію національної економіки, призводить до пасивного підпорядкування України цілям експансійного капіталу (переважно спекулятивного характеру), здебільшого не орієнтованого на забезпечення довгострокових національних економічних інтересів.

Охорона здоров'я

Сільське господарство

Освіта

Добувна промисловість

Переробна промисловість

Торгівля

Інші види економічної діяльності

Будівництво

В-во електрики, газу і води

Транспорт і зв'язок

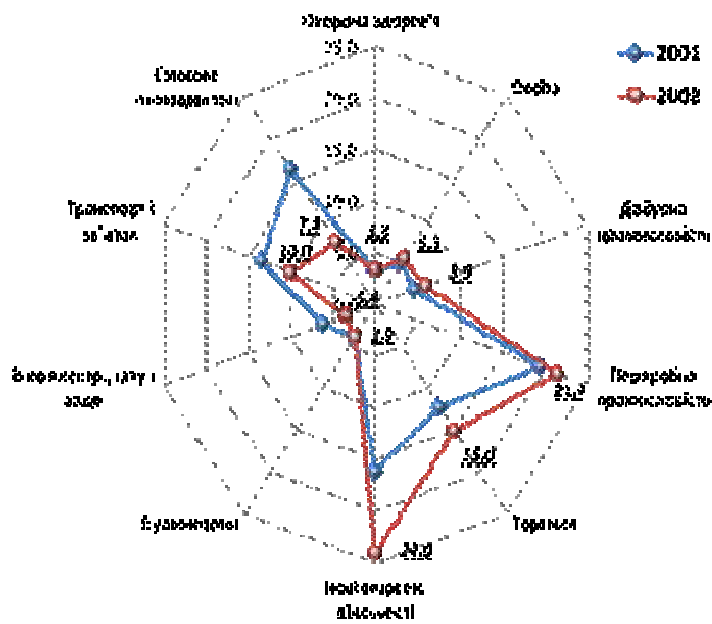

Рис. 4. Структура ВВП України за видами економічної діяльності у 2001–2008 рр., %

– **Непрозорість і недосконалість амортизаційної політики як держави, так і підприємств**, що зумовлює слабку роль амортизаційних відрахувань у фінансуванні капіталовкладень (близько десятої частини). Це відображає слабку орієнтацію та низькі можливості модернізації виробництва, оновлення технологій і впровадження інновацій в економіку як основу забезпечення стратегічної конкурентоспроможності. Так, частка амортизаційних відрахувань у структурі собівартості реалізованої продукції для промисловості становить 3,3 % (за останні 4 роки ця частка не перевищувала 4 %).

Операції з нерухомим майном

Будівництво

Промисловість

Діяльність готелів та ресторанів

Діяльність транспорту та зв'язку

Торівля

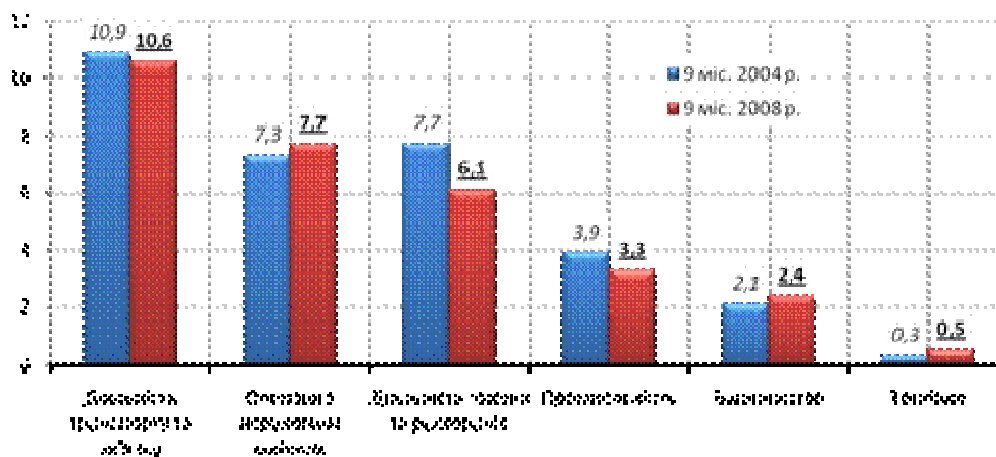

Рис. 5. Частка амортизаційних відрахувань у структурі собівартості реалізованої продукції та послуг в Україні за видами економічної діяльності за 9 міс. 2004 та 2008 рр., %

– **Скорочення конкурентних переваг національних виробників на внутрішньому ринку.** У 2008 р. лише посилились тенденції попередніх років. Йдеться про таке:

- задоволення платоспроможного попиту внутрішнього ринку за рахунок потужностей імпортного виробництва. Якщо у третьому кварталі 2008 р. вагомість імпорту у формуванні товарної пропозиції на внутрішньому ринку зрівнялась із обсягами власної товарної пропозиції, то в IV кварталі імпортери домінували на ринку (рис. 6).

- посилення експортної діяльності як компенсації національним виробникам втрат внутрішнього ринку. Збереження відносно високого рівня експортної активності промислових підприємств (у цілому за місяцями частка експортної виручки національних виробників в обсягах загальної реалізації зростає, досягнувши у грудні найвищого рівня (52,8 %), що на фоні скорочення їх присутності на внутрішньому ринку свідчить про посилення позицій імпортерів.

– **Ризикова діяльність комерційних банків і відносна неефективність наглядово-регуляторної функції НБУ.** За даними ДПАУ, протягом 2008 р. банки придбали майже 17,5 млрд дол. США для незаконного вивезення за кордон і проведення спекулятивних операцій на валютному ринку. Так, відповідно до схеми розрахунків за імпорт продукції (послуг), яка фактично не була ввезена з-за кордону, з України перераховано 2,7 млрд дол. США, за схемою повернення портфельних інвестицій і прямих інвестицій – 4,6 млрд дол. США, для формування валютної позиції банків придбано 9,8 млрд дол. США (з яких 7,5 млрд дол. США у IV кварталі 2008 р.).

Експорт, млрд грн.

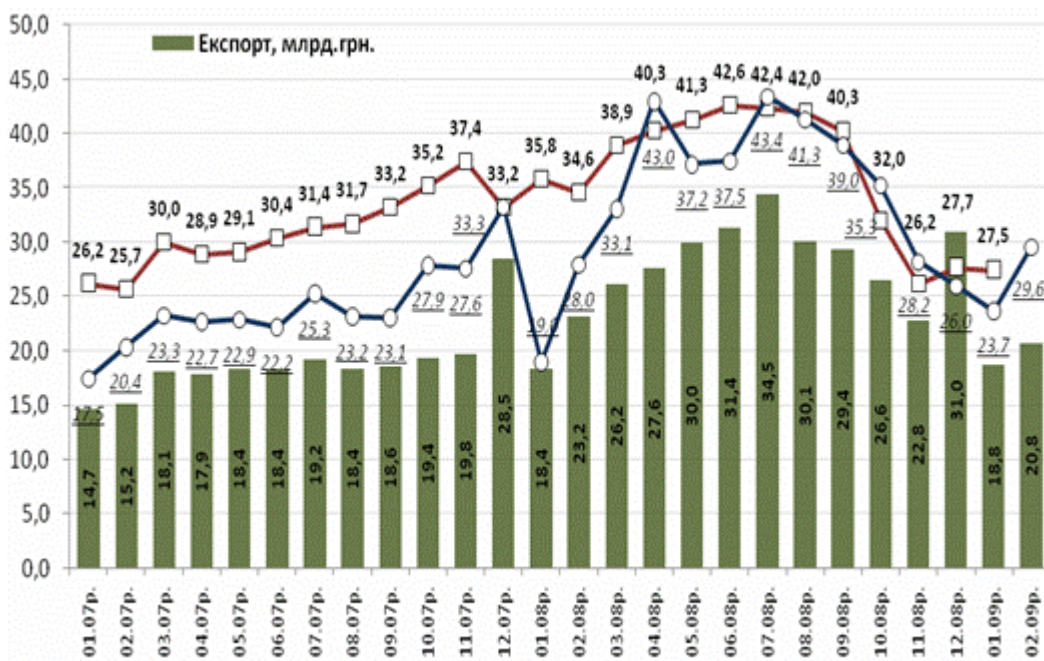

Рис. 6. Динаміка формування внутрішнього ринку та експорту промислової продукції у 2007–2008 рр., млрд. грн.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що економіку України слід рятувати виправленням накопичених суперечностей її розвитку, зокрема на основі впровадження **структурно-цілових пріоритетів гармонізації розподільних відносин у суспільстві, орієнтованих на розподіл сил у посткризовий період світової економіки.**

Значна кількість розвинених держав світу відчуває рецесивні процеси, пов'язані з перевиробництвом промислових товарів, тому Україна має конкурентні переваги:

- відносно місткий внутрішній ринок зі значними сегментами ненасиченого попиту;
- значний промисловий потенціал, який потребує модернізації на основі нової технологічної компоненти;
- вагомий сільськогосподарський потенціал, зокрема зерновий сектор.

У цьому контексті виходом із кризи стає створення нової парадигми розподільних відносин у національній економіці, які можуть забезпечити сталий розвиток економіки і безпеку суб'єктів економічних відносин. Це передбачає не тільки визначення межі, понад яку уряд не повинен брати на себе зобов'язання щодо компенсації наслідків недалекогоглядної роботи комерційних структур, що, власне, й стимулювали розгортання кризи, а й обґрунтування моделі централізації та розподілу фінансових потоків, орієнтованих на забезпечення балансу економічних інтересів усіх суб'єктів економіки, а також цільовий розвиток промислового та сільськогосподарського секторів.

Відповідна стратегія має базуватись на таких пріоритетах.

1. Переосмислення перспектив внутрішньої економіки на засадах системного структурного реформування, адекватного викликам сучасної світової економіки. Відповіддю на погіршення зовнішньої ситуації стала якісна переорієнтація на потенціал і багатство внутрішнього національного середовища, що має бути мобілізовано на побудову раціональної структури економіки, здатної забезпечувати стабільність процесу розширеного відтворення суб'єктам економічних відносин. У цьому контексті потрібно сформувати чіткі й зрозумілі пріоритети відбудови економіки посткризового періоду. Ключовим аспектом тут повинен стати національний план дій забезпечення конкурентоспроможності на основі консолідації економічних інтересів суб'єктів національної економіки, без залучення яких реалізація відповідного плану матиме характер чергового піар-заходу. Важливим елементом має стати технологічне та галузеве структурування й концентрація національного бізнесу, що передбачає створення державою потужного мотиваційного середовища.

2. Розроблення механізмів моніторингу та контролю над злиттям і поглинанням стратегічних національних компаній, чії активи внаслідок дії кризи втратили вартість і стали потенційною мішенню для скуповування нерезидентами. Упередження зловживань із національними активами повинно стати пріоритетним завданням держави.

3. Динамізація розвитку галузей національної економіки для забезпечення потреб споживчого попиту внутрішнього ринку. Забезпечення потреб внутрішнього ринку можливостями національної промисловості, яке складалося роками, має стати ключовим орієнтиром виправлення її структурних деформацій. Відновлення інфраструктури, якісне забезпечення потреб споживчого попиту, посилення наукоємності та інноваційності продукції вітчизняних виробників за рахунок використання національних можливостей і робочої сили та інші аналогічні заходи – ось базова платформа виходу з кризи.

4. Оновлення парадигми зовнішньоекономічної стратегії. Надмірну відкритість національного ринку, яка функціонувала здебільшого на непаритетних засадах (наприклад, експансія китайських виробників на наш внутрішній ринок), слід суттєво переосмислити, особливо в умовах дії світової фінансово-економічної кризи. За логікою трансформації сучасних міжнародних економічних відносин Україна повинна мати адекватну зовнішньоекономічну доктрину. Широке застосування механізмів участі в міжнародних економічних організаціях має забезпечувати симетричну присутність України на зовнішніх ринках. Назріла гостра необхідність формування нової доктрини міжнародного економічного співробітництва України з державами Азії, яка дозволить оптимізувати експансійне “захоплення” національного ринку та переведення взаємовідносин у русло розвитку науково-технічної кооперації.

5. Усебічний розвиток зернового потенціалу України та розширення експортної зернової торгівлі. Розвиток України як аграрної держави – найбільш перспективний чинник посилення ролі й ваги України у міжнародному поділі праці, що потужно актуалізується в обставинах розгортання світової продовольчої кризи. Проте скористатися потужним потенціалом зернового сектора України неможливо без невідкладної системної роботи вже на сучасному етапі, яка передбачає якісне посилення державної ролі в організаційно-економічному механізмі забезпечення відповідних процесів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

6. Зміни парадигми функціонування національного фінансового ринку. Фінансовий сектор найбільш вразливий щодо зовнішнього впливу, який в умовах високої нестабільності світового фінансового ринку має орієнтувати національні фінанси на посилення фінансової дисципліни (особливо банківського сектора) для унеможливлення спекуляцій та інших зловживань (зокрема спекулятивного вивезення капіталу з України), які перешкоджають розвитку національної економіки, а також централізують надприбутки, що вилучаються з роботи реального сектора економіки. Такої логіки розвитку фінансового сектора України мають суворо дотримуватися всі відповідальні структури. Переосмислення вимагає й політика процедури банкрутства неефективних господарських одиниць.

Водночас активізація дискусії щодо неоднозначних наслідків впливу ревальвації або девальвації курсу національної грошової одиниці на хід соціально-економічних перетворень в умовах розгортання фінансово-економічної світової кризи актуалізує проблему вибору економічно доцільної та підзвітної суспільству стратегії валютно-курсової політики, яка б відповідала потребам забезпечення національних економічних інтересів на внутрішньому та зовнішньому ринках. Неоднозначність оцінок щодо впливу на структурні параметри зовнішньої торгівлі, стан платіжного балансу, вартість фінансових активів суб'єктів національного ринку, вартісні параметри основних фондів, вартість робочої сили та інші чинники вимагають фахової дискусії із зазначених проблем у контексті забезпечення економічної безпеки держави та конкурентоспроможності національної економіки.

7. Переосмислення концепції розвитку міжнародного транзитного співробітництва України. В Україні недостатньо опрацьовано моделі транспортно-логістичного включення у світовий простір, унаслідок чого недоотримується значний потік прибутків. Слабке впровадження сучасних технологій та повільність цього процесу свідчать про значну втрату перспективних цільових ринків світових перевезень та логістики. Необхідність запровадження відповідного загальнонаціонального проекту актуалізується внаслідок того, що для України відкриваються широкі перспективи здійснення міжнародних консорціумних проєктів, у яких може бути максимально задіяно національний ресурсний і промисловий потенціал.

8. Невідкладна зміна системи економічного та нормативно-правового забезпечення діяльності національного бізнесу (великого, малого та середнього) в Україні, без реалізації чого неможливий прогрес у подоланні фінансово-економічної кризи та подальший розвиток конкурентоспроможності національної економіки. Для того, щоб уникнути декларативності, принципово потрібен чітко виписаний та підкріплений ініціативою відповідних суб'єктів план партнерства між владою й бізнесом, а також законодавчо закріплені інструменти його реалізації. Зокрема, цьому сприятиме розширення систематичної практики залучення об'єднань підприємців і громадських об'єднань до роботи органів законодавчої та виконавчої влади щодо підготовки та вироблення рішень, які стосуються питань забезпечення конкурентоспроможності в умовах фінансово-економічної кризи.

У цьому ж контексті давно назріло питання створення нормативно-правової бази для механізму цивілізованого лобіювання бізнесом власних інтересів. Особливо актуальний цей закон у контексті розмежування бізнесу та влади.

9. Зміна якості державного регулювання та відповідальності. Йдеться не тільки про якісну зміну підходів до організаційно-правового та фінансового забезпечення діяльності правоохоронних органів і судів, а також проведення всеохопної ревізії нормативно-правових актів міністерств, відомств, органів місцевої влади щодо їх відповідності Конституції України та антикорупційним законам України. Насамперед, системної модернізації потребує якість інтелектуального, виконавчого та професійного забезпечення функцій державної влади на всіх ланках управління.

10. Зміни пріоритетів політики праці та трудових відносин. Найбільш уразливі в умовах кризи національні трудові ресурси, які не слід знецінювати через дію кризи. Держава повинна присвятити себе системному й повноцінному збереженню та гарантуванню високих стандартів життя і праці, захистивши при цьому робочі місця, створені в Україні. Формування нової ідеології визначення вартості національної робочої сили має стати основою в розробці та запровадженні програм подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи.

Очевидно, що без ужиття комплексу зазначених заходів перспективи виходу України з фінансово-економічної кризи досить примарні. Бездіяльне очікування виходу з кризи світового господарства неминуче обернеться для національних виробників важкими втратами як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. Лише наполеглива й цілеспрямована діяльність щодо впровадження науково обґрунтованих заходів подолання кризи дасть можливість мінімізувати втрати національної економіки і не допустити в державі катастрофічних втрат соціальних стандартів.